

УДК 811.161.2*38

DOI <https://doi.org/10.24919/2663-6042.16.2021.10>

АКСІОЛОГІЯ В МОВІ ОРИГІНАЛУ І УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «ГАЛИЦЬКИХ ОПОВІДАНЬ» АНДЖЕЯ СТАСЮКА

Коць Т. А.

Інститут української мови Національної академії наук України

У статті проаналізовано мовні засоби оцінності в оригінальних текстах «Галицьких оповідань» сучасного польського письменника Анджея Стасюка у порівнянні з їх українським перекладом. Оцінка кваліфікується як універсальна стилістична категорія, яка охоплює багаторівневі мовні одиниці з аксіологічною семантикою і передає позитивне чи негативне ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття.

Актуалізовано проблему відкритості художньо-естетичних зразків споріднених слов'янських мов та засвідчено, що в текстах оповідань порушується близька й зрозуміла для українського та польського народів проблема зміни аксіологічного масштабу суспільства в умовах тоталітарних систем, ідентифікації власної особистості на зламі ХХ – ХХІ ст.

Установлено зв'язок між мовною поведінкою перекладача та загальнолюдськими цінностями духовності, моралі, які є основою для мотивації побудови оцінних парадигм трьох ядерних концепцій: людина, світ, час. Наголошено на виразно негативному психолого-емоційному характері художніх засобів у мові оригіналу та мові перекладу. Доведено, що центральним поняттям «Галицьких оповідань», навколо якого вибудовується негативно-оцінна парадигма мовних засобів, є «людина» в умовах зміни суспільних цінностей, руйнування тоталітарного режиму.

Позалінгвальні чинники простежено у формуванні героїв художніх творів, серед яких є поляки й українці, які опинилися в однакових умовах і переживають важку духовну кризу. Когнітивний аналіз уможливив установити, що ядерне поняття «навколишній світ» формує негативно оцінні раціональні слова і вислови, які уваріозуються в емоційних метафоричних контекстах із семантикою «руйнування», «занепаду».

Диференційовано раціональну аксіологічну парадигму «часу», побудовану на виразних філософсько-екзистенційних узагальненнях в польській мові, які корелюють із засадами відповідної епохи України. Проаналізовано стилістично-оцінні засоби на позначення часу, зокрема його епітетну парадигму із семантикою «невизначеності», «повільності», «розгубленості».

У статті доведено, що раціональна оцінність виявляється у контекстному функціонуванні загально-вживаних лексичних одиниць, які мають прозору семантику в польській та українській мовах. Розглянуті аксіологічні парадигми лексичних одиниць, зокрема синонімів, та стилістичних засобів (епітетів, метафор, антитез, оксиморонів) показують, що традиційно встановлена універсальна аксіологічна шкала впливає на виявлення спільного фонду різних мов і робить твір мистецтва надбанням всього людства.

Ключові слова: оцінність, емоційна оцінність, раціональна оцінність, позитивнооцінні мовні засоби, негативнооцінні мовні засоби, перекладний текст, українська мова, польська мова.

Kots T. A. Axiology in the language of the original and Ukrainian translation of Andzej Stasyuk's "Galician stories". The article analyzes the means of evaluation in the original texts of "Galician Stories" by the modern Polish writer Andrzej Stasyuk in comparison with their Ukrainian translation. Evaluation is qualified as a universal stylistic category, which covers multilevel language units with axiological semantics and conveys the positive or negative attitude of the speaker to the named object, phenomenon, concept.

The problem of openness of artistic and aesthetic samples of cognate Slavic languages is actualized and it is proved that the stories raise the problem of change of axiological scale of society in the conditions of totalitarian systems, identification of personality at the turn of the 20th – 21st centuries.

The connection between the linguistic behavior of the translator and the universal values of spirituality, morality, which are the basis for motivating the construction of evaluation paradigms of three nuclear concepts: man, world, and time are established. Emphasis is placed on the clearly negative psychological and emotional nature of artistic means in the language of the original and the language of translation. It is proved that the central concept of "Galician stories", around which the negative-evaluation paradigm of language means is built, is "man" in the conditions of change of social values, destruction of the totalitarian regime.

Extralinguistic factors are traced in the formation of the heroes of literary works, among whom are Poles and Ukrainians who find themselves in the same conditions and experience a severe spiritual crisis. Cognitive analysis made it possible to establish that the nuclear concept of "surrounding world" is formed by negatively evaluative rational words and expressions, which become more emphatic in emotional metaphorical contexts with the semantics of "destruction", "decline".

The rational axiological paradigm of "time" is differentiated, built on expressive philosophical and existential generalizations in the Polish language, which correlate with the principles of the corresponding epoch of Ukraine. Stylistic and evaluative means for denoting time, in particular its epithet paradigm with the semantics of "uncertainty", "slowness", "confusion" are analyzed.

The article proves that rational evaluation is manifested in the contextual functioning of commonly used lexical units that have transparent semantics in Polish and Ukrainian. The considered axiological paradigms of lexical units, in particular synonyms, and stylistic means (epithets, metaphors, antitheses, oxymorons) show that the traditionally established universal axiological scale influences the discovery of a common fund of different languages and makes a literary work the property of all mankind.

Key words: *evaluativeness, emotional evaluativeness, rational evaluativeness, positively evaluative language means, negatively evaluative language means, translated text, Ukrainian language, Polish language.*

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Оцінність у художніх текстах є регулятором поведінки автора щодо вибору мовних засобів, об'єктів для вербалізації, стратегії і тактики вербальної взаємодії. Цінності визначають мовну поведінку перекладача твору, виступаючи основою мотивації й функціонуючи в системі загальнолюдських орієнтирів відповідного часу й простору.

Взаємодія емоційної й раціональної оцінок є показовим явищем для художніх творів багатьох митців сучасності. Оцінювання відбувається шляхом уживання мовних одиниць, зареєстрованих у словниках або в пам'яті носіїв мови з погляду їхніх ціннісних орієнтирів: добра і зла, правди і неправди, справедливості і несправедливості, користі і шкоди, краси і потворності, дозволеного і забороненого. Саме традиційно усталена загальнолюдська аксіологічна шкала впливає на виявлення спільного фонду різних мов і робить художній твір надбанням усього людства.

Об'єктом художнього осмислення українських і польських письменників часто стає епоха на зламі ХХ – ХХІ століть, висвітлення якої має раціональну та емоційну аксіології. Звернення до того історичного періоду є спільним, знаковим і близьким явищем для української та польської літератури і для широкого кола читачів. Мовець, вживаючи будь-яке оцінне слово, знаходиться під впливом двох факторів: об'єктивної ідеальної норми, що існує у суспільстві, і суб'єктивної ідеальної норми, свого уявлення про нормативні ознаки цього предмету. Порівнюючи своє уявлення про референт з об'єктивною і суб'єктивною нормами, суб'єкт робить висновок про відхилення якостей предмета від рівня норми і здійснює оцінну предикацію [3, 87].

Близькими й актуальними для українського читача є прозові твори Анджея Стасюка – одного з найпотужніших сучасних польських прозаїків, чий тексти сприймаємо як сутнісні рефлексії над долею людини в перехідний період – період невідомості, безвиході й розгубленості. Його книга «Галицькі оповідання», яку переклав на українську мову Тарас Прохасько (2014 р.), не лише для посттоталітарного суспільства, а й для всього людства є зворушливою психологічною пересторогою про знищення пам'яті, культури, духовності і навіть людськості в умовах тоталітарних систем. Анджей Стасюк каже про себе, що він «родом з українських Карпат» і для нього особливо близьке середовище українсько-польського порубіжжя. Поляки й українці в 90-ті роки ХХ ст. переживали кризу розриву з минулим і розгубленість перед невідомим майбутнім, що виявляється насамперед в аксіологічних мовно-психологічних портретах пересічних людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінна семантика тексту оповідань Анджея Стасюка розкривається у відповідних контекстуальних умовах, зокрема в оновленні структури та семантики компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць. Оцінність у художніх творах виявляє зв'язок з емоційністю, експресивністю мови оригіналу і мови перекладу, проте не отожднюється з названими поняттями. Емоційні й експресивні одиниці містять негативну або позитивну конотацію, але оцінність – поняття ширше. Оцінку можуть передавати й нейтральні мовні засоби, які вносять елемент об'єктивного осмислення понять і явищ історичної доби. Емоційна оцінка, навпаки, вносить відчутний елемент суб'єктивізму в текст [2].

Емоційна й раціональна оцінки у перекладних текстах, на думку теоретиків, не позбавлені стандартизації, адже перекладачі свідомі того, що читачі та критики оцінюють якість перекладного художнього твору за іншими критеріями, ніж якість оригінального твору, тому вони підсвідомо узгоджують мову свого перекладу з очікуваннями читачів та критиків [6, 482–483]. Деякі лінгвісти кваліфікують критерій оцінки як один з основних у класифікації назв почуттів [9; 10]. Агнешка Міколайчук (Agnieszka Mikołajczuk) досліджує семантичний клас гніву та його підназв, які мають виразне інтенсивне забарвлення всупереч загальному значенню „негативні емоції”, які вирізняються природою оцінки з огляду на її вартість [8].

Поєднання логічної й емоційної оцінок в «Галицьких оповіданнях» уможливило тісно пов'язану із ситуацією спілкування прагматичну оцінність тексту в цілому, зокрема мовні акти схвалення, заохочення, прихильності (плюс на шкалі оцінок) або, навпаки, осуду, зневаги (мінус на шкалі оцінок), які ґрунтуються на спільному фонді знань і норм українського й польського народів.

Оцінні конотації одних мовних одиниць на позначення цінностей суспільства вступають у семантичні відношення з іншими, встановлюючи перехід від суб'єктивного тлумачення до трактування в межах інших груп аксіономенів [5, 199]. Е. М. Вольф ступінь зацікавленості суб'єкта поняттями, що «реалізується в семантиці деяких оцінних слів, так і в структурі висловлення в цілому», називає ефективністю [1, 43, 76].

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – вивчення аксіологічних механізмів мови перекладених українською мовою художніх творів польського письменника Анджея Стасюка у книзі «Галицькі оповідання» шляхом розв'язання таких завдань: обґрунтування поняття раціональної і емоційної оцінності художнього тексту; окреслення спільних з українською мовою ціннісних орієнтирів;

з'ясування ядерних понять роману і формування навколо них позитивнооцінної і негативнооцінної парадигм мовних засобів; простеження функційного вияву лексико-стилістичного потенціалу одиниць тексту, зокрема синонімів, епітетів, метафор.

Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних та рецептивно-стилістичних **методів**: *функціонально-стилістичного методу* (для встановлення диференційних ознак оцінності як лінгвістичної категорії; для виокремлення емоційних і раціональних елементів у структурі художнього тексту); *порівняльного аналізу* (для зіставлення мови оригіналу і українських перекладів); *семантико-аксіологічного аналізу* (для з'ясування оцінних механізмів мови тексту); *семантико-диференційного аналізу* (для простеження динаміки, розрізнення семантики мовних одиниць); *лінгвокультурологічного аналізу* (для з'ясування змісту й оцінності мовних засобів оригіналу і перекладу оповідань залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їх формування). Інструментом ретрансляції лінгвокультурологічної ціннісної інформації є українська літературна мова, а переклад слугує засобом накладання асоціативної семантики однієї мови (мовної картини світу) та іншу споріднену. Це уможливило зробити висновок про універсальність та національну специфіку мовомислення, його оригінальність. Сучасні твори польських письменників, зокрема Анджея Стасюка, відомі в Європі, зокрема в Україні, завдяки перекладам, які роблять їх надбанням української культури. Переклад оцінних структур не можливий без урахування багатоаспектності семантики, стилістики, збереження функційного навантаження загально-мовних, естетичних, раціональних, емоційних позитивнооцінних та негативнооцінних аксіологічних засобів у тексті, простеження механізмів передавання у тексті внутрішньомовної семантики й історико-культурних, соціально-політичних, психологічних аспектів життя людини на зламі ХХ – ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позитивна або негативна змістова шкала оцінності оповідань А. Стасюка формується відповідно до визначених у демократичному суспільстві соціальних, національно-культурних, моральних цінностей. Логічна (раціональна) і емоційна (іраціональна) оцінка в тексті часто взаємодіють. Логічну оцінність мотивують об'єктивні думки, а емоційну – почуття суб'єкта до об'єкта (особи, предмета, явища, події тощо).

Конкретний оцінний зміст у художньому тексті може не збігатися із загальномовним і часто прочитується лише в широкому контексті. Ядерними аксіологічними поняттями роману є **людина, навколишній світ, час**.

Ядерне поняття «людина». Центральним поняттям «Галицьких оповідань», навколо якого вибудовується переважно негативнооцінна парадигма мовних засобів, є людина в умовах зміни суспільних цінностей, руйнування тоталітарного режиму в 90-ті рр. ХХ ст. Цей період був спільним для обох народів – польського і українського. Героями художніх творів письменника є поляки й українці, які опинилися

в однакових умовах і переживають важку духовну кризу. Вони проживають на периферії в занедбаних і убогих селах. Їхній вік – сорок років – асоціюється, як правило, зі старістю, наприклад: *Ma czterdzieści parę lat, lecz jest stary. Pamięta czasy raju* (1, 5–6); *Miał twarz jak stary kamień. Pod taką maską wszystko można skryć, po takiej nieruchomości można spodziewać się wszystkiego. Też miał czterdziestkę. W tym wieku nie zmienia się przyzwyczaję: pracuje, pije, bije, śpi – przewidywalność jest warunkiem bezpieczeństwa* (1, 73). В українському перекладі оцінність відповідає семантиці мови оригіналу: *Йому понад сорок років, тож він старий. Пам'ятає райські часи* (2, 8); *Його лице як старий камінь. Під такою маскою можна сховати будь-що, від такої незворушності можна всього сподіватися. Йому теж було сорок. У такому віці звичок не міняють: працює, п'є, б'є, спить – передбачуваність є умовою безпеки* (2, 69). Сорокалітня людина за всіма фізіологічними ознаками відповідала критеріям оцінки столітньої, порівняймо: *W samo południe Józek przegonił żaby ze stojącego bajorka i napił się wody. Podobno zabił go ten zdradliwy płyn. Gdy lekarze w szpitalu zajrzeli w jego ciało, stwierdzili, że wygląda na co najmniej sto lat* (1, 13) – *У сам полудень Юзек розігнав жаб із застоюної баюри і напився звідти води. Правдоподібно, його убила ця підступна рідина. Коли лікарі заглянули в його тіло, то запевняли, що воно виглядає принаймні на столітнє* (2, 14). Життя багатьох персонажів оповідань завершувалося виразно оцінним висловом *rowolnej pijackiej śmierci* (українською: *повільна пияцька смерть*), емоційність якої посилювали аксіологічні метафоричні конструкції, наприклад: *Potem zbliżał się, stawał tuż za nim i czuł zapach, zapach bladego płomienia rowolnej pijackiej śmierci, który wypala mózg i wnętrzości* (1, 87) – *Потім підходив ближче, ставав за спиною і відчував запах, запах блідого полум'я повільної пияцької смерті, яке випалює мозок і нутрощі* (2, 82).

Виразно психологічним і негативнооцінним є *oblicze* (обличчя людини), основним виразником якого є внутрішні емоційні переживання, часто означувані словом *страждання*: *Czarna welniana chustka ujmuję jej twarz w twardy, wyraźny kontur – blade oblicze, płaski obraz półświatłowej udreki* (1, 74) – *Чорна вовняна хустка обрамлює її лице чітким виразним контуром – бліде обличчя, плоский образ страждання* (2, 70). Негативну оцінність обличчя посилюють натуралістичні порівняння з профанними продуктами людської діяльності, пов'язаної насамперед із пияцтвом, метафоричні вислови із семантикою «смерті», які мають прозору семантику в польській і українській мовах: *Miał chłopięcą okrągłą twarz z mizernym szarym wąsem i pięćdziesiąt lat. Tusty połysk mozolnego pijaństwa upodabniał ją do blaszanej maski* (1, 57) – *У свої п'ятдесят він мав кругле обличчя з мізерним сірим вусом. Через товстий наліт тяжеского пияцтва воно стало подібним на бляшану маску* (2, 54). Показовим для аксіологічного осмислення обличчя є вживання порівняльно-метафоричних конструкцій із семантикою «хитрості», що є природними для польської і української мов: *Czterdzieści parę lat, twarz*

lisa przechery i ciało wyschnięte na wiór (1, 5) – Сорок із чимось років, **обличчя лиса-пройдисвіта** і сухе, як тріска, тіло (2, 7).

Типовий зовнішній вигляд жителів сіл і на польській, і на українській територіях вдало описують порівняння з тваринним світом, з опудалом із семантикою «дикості», «нецивілізованості», «неохайності»: *Kościęjny wyglądał zwyczajnie, trochę jak zbiegły z ogrodu strach na wróble. Czterdziestoletni chudzi mężczyźni w drelichach właśnie tak wyglądają* (1, 48) – Косцьейний виглядав звичайно, трохи нагадував **опудало, що втекло з городу**. Сорокарічні худі чоловіки саме так виглядають (2, 46). Негативнооцінні метафоричні контексти увиразнюють семантику «безпросвітності» людської душі: *Dusze jak ryby unoszą się w czarnej wodzie, stoją w zakolach ciemnych godzin jak szczuprak czekający na łup* (1, 112) – Душі, мов риби, ширяють у чорній воді, стоять у заворотах темних годин, як щупак, чекаючи на здобич (2, 105).

Емоційна натуралістична негативна оцінка (*Wyprane ubrania na sznurach uderzają o siebie z trzaskiem, jak kawały zamrożonego mięsa* (1, 11) – Випраний одяг на шнурках гучно б'ється один об одного, мов **кусні замороженого м'яса** (2, 13)) одягу, матеріальних умов в перекладі з польської мови на українську часто в контексті посилюється раціональною оцінкою, яка додає змістові об'єктивності. Її передають загальноживані слова із семантикою «убогості», увиразнені емоційними метафоричними структурами: *Podobny jest do ogniętego anioła i gdy wybiera sobie miejsce i siada, mężczyźni odsuwają się – może z szacunku, a może z obawy przed jasnością, która obnaża pospolitość i nędzę ich strojów* (1, 65) – Він подібний на **вогнистого ангела**, і, коли сідає, вибравши собі місце, чоловіки відсуваються – може, з поваги, може, з **острахи перед яскравістю, яка оголює буденність і убогість того, у що вони вбрані** (2, 62); *Czterdzieci lat oczekiwania, hibernacji w stanie nędzy, by w dwa lata przeroszczyć się w posłańca i zwiastuna nowej ogólnoświatowej religii, która zniesie przeciwieństwa, unieważni spory i ukonkretni pragnienia* (1, 19) – Сорок років очікування, **сплячки у стані злиднів**, щоби впродовж **двох років перетворитися на посланця і провісника нової всесвітньої релігії, яка знесе суперечності, зробить суперечки непотрібними, а прагнення конкретними** (2, 21).

Між втратою естетичного образу людини та занепадом, знищенням, руйнуванням її довілля існують прямі причиново-наслідкові зв'язки, які чітко передані і в польській, і в українській мовах, порівняймо: *Wszystko wokół upada i tylko huśtawka wznosi się wyżej i wyżej, a kowal Kruk patrzy pod słońce na frunącą dzieciarnię i jego twarz staje się lustrem szczenięcych śmiechów. Takim pomarszczonym, nie ogolonym, lecz wiernym zwierciadłem* (1, 21–22) – **Все навколо занепадає, і тільки гойдалка піднімається вище і вище, а коваль Крук дивиться проти сонця на дітей, які пурхають, і його лице стає люстром дитячих веселоців. Таким зморщеним, неголеним, але точним дзеркалом** (2, 23). Духовність, матеріальне становище і українців, і поляків має виразне

раціональне аксіологічно-художнє вираження **упосліджене місце**, наприклад: *Dlatego Wladek, chociaż był średnio i był porządnym człowiekiem, zajmował we wsi miejsce dość ostatnie, a jeżeli chodzi o dochód na głowę to chyba ostatnie* (1, 15) – Тому **Владек, хоч пив середньо і був порядною людиною, займав у селі досить упосліджене місце, а коли йдеться про прибутки на особу, то такі останні** (2, 17).

Негативнооцінне поле людини формується на засадах екзистенційно-філософського осмислення її минулого в умовах тоталітаризму. Обмеження прав і свобод, руйнування традицій, принципів духовності – це те, що сформувало на межі ХХ – ХХІ ст., за словами А. Стасюка, суспільство *Wydzieńczeni żyją* («позбавлене коріння»), *skazane na tulaczkę i pozbawione znaczenia* («позбавлене значення», «приречене на поневірвання»): *Wydzieńczeni żyją w teraźniejszości. Jeżeli posiadają jakąś przeszłość, to jest ona wspomnieniem, czymś równie nieokreślonym jak przyszłość* (1, 11) (українською мовою перекладено як: **Позбавлені коріння живуть теперішнім. Якщо вони й мають якесь минуле, то воно є спогадом, чимось так само неозначеним, як майбутнє** (2, 8)); *Wędrowały przez powietrze, umierały, znów się rodziły, nieśmiertelne, skazane na tulaczkę i pozbawione znaczenia* (1, 86). Ці вислови мають прозору семантику і в українському варіанті: *Вони мандрували повітрям, помирали, народжувалися знову, немируючі, приречені на поневірвання і позбавлені значення* (2, 81).

Стан душі людини передають переважно раціональні негативнооцінні іменники та прикметники із семантикою «невизначеності», «безладу»: *chaos* (хаос), *zakłopotanie* (розгубленість), порівняймо: *Józek – istota chaotyczna i kosmiczna zarazem. Żadna skrajność go nie dotknie. Gdy ceremonia się skończy, gdy boskie zostanie oddane Bogu, powróci do swojego świata* (1, 11) – Юзек – **істота хаотична і космічна водночас. Жодна крайність його не бентежить. Коли церемонія закінчиться, боже буде віддано Богові, він повернеться до свого світу** (2, 13).

Про виродження духовності свідчить мова персонажів творів А. Стасюка, словниковий запас яких обмежується *kilkuset słów* (декількома сотнями слів). Раціональна негативна оцінка посилюється контекстуальним вживанням характерних для польської і української мов виразно емоційних знижених, профанних порівнянь, порівняймо: *Tyle tylko że wyrafinowane asocjacje dźwiękowe i znaczeniowe zastąpił ów duch jakimś kluczem logopedycznym, w którym chodzi o łatwość układania kilkuset słów, bo tyle mniej więcej zawiera słownik Józka, w potoczyste ciągi, za pomocą których można opisać całość egzystencji. Chodzi tutaj o wygodę języka, dosłowną łatwość poruszania tym kawałkiem mięsa w ustach* (1, 9) – Тільки замість витончених звукових і значенневих асоціацій його дух вдався до якогось **логопедичного шифру, в якому важливою є легкість складання декількох сотень слів** – бо більш-менш стільки містить **Юзеків словник** – у плинній послідовності, за допомогою яких можна описати повноту буття. **Йдеться справді про зручності для язика, про буквальну легкість рухів цього кусня м'яса в роті**

(2, 11). Іронічна аксіологія прочитується у вживанні раціональних позитивнооцінних висловів *nowy plemię* (нове плем'я, новий народ), сакральних порівнянь *niewinny jak anioł, jak dziecko* (невинний як ангел, невинний як дитя), контекст функціонування яких викликає асоціації із колишнім життям в умовах тоталітарної системи: *Bo przecież w jakimś sensie byli nowym plemieniem, ludem, do którego nie dotarła dobra nowina ani żaden nowy Paweł apostoł* (1, 9) – *Адже у певному сенсі вони були новим племенем, народом, до якого не дійшла добра вість, ані жоден новий апостол Павло* (2 14); *Niewinny jak anioł, jak dziecko, jak istota z czasu, gdy Bóg dopiero dumiał nad ideą grzechu* (1, 9) – *Невинний як ангел, як дитя, як істота з того часу, коли Бог щойно роздумував над ідеєю гріха* (2, 8).

Позитивна оцінність в оповіданнях А. Стасюка нагадує лише про невмирущість родинних зв'язків у польській і українській традиціях: *Władek był dobrym ojcem i największą radość sprawiało mu, gdy dzieciarnia oblepiała go od stóp do głów. Siedział wtedy zadowolony jak mormon, a żona wychodziła do pracy do lasu* (1, 16–17) – *Владек був добрим батьком, і він найбільше радів, коли дітлаха обліплювали його з голови до ніг. Тоді він сидів щасливий, як мормон, а жінка йшла на роботу до лісу* (2, 18).

Ядерне поняття «*навколишній світ*» формують негативнооцінні раціональні слова і вислови, які увиразнюються в емоційних метафоричних контекстах із семантикою «руйнування», «занепаду», наприклад: *Tak wygląda Józkowy świat. Nieforemna, gniębna rzeczywistość, w której ciężenie materii na równi dotyka przedmiotów i ciała* (1, 11) – *Так виглядає Юзеків світ. Безформна реальність розпаду, в якій тягар матерії однаково стосується і предметів і тіл* (2, 13). Про занепад свідчить усе, навіть природа: *Ziemia najchętniej rodziła kamienie, ich regularne stosy zalegają na miedzach, poza tym trochę owiec, dwie krowy, ale już zboże to raczej sztuka dla sztuki, a może z przyzwyczajenia, bo przecież coś poza sianokosami i kartoflami trzeba robić* (1, 15) – *Земля найохочіше родила каміння, правильні купи каміння лежать на всіх межах. Окрім того, трохи овець, дві корови, а вже збіжжя – це радше мистецтво для мистецтва, а можливо, звичка, адже треба чимось зайнятися, окрім сіна та картоплі. Достаток і так завжди виглядатиме як менша чи більша убогість* (2 17).

Часто письменник передає негативну оцінку світу, нанизуючи однорідні члени речення із семантикою «руйнування» і при цьому обмежується вживанням нейтральної лексики, наприклад: *W pejzażu odchodzącego świata, wśród szczątków maszyn, nieruchomych mechanizmów, pomiędzy zardzewiałym siewnikiem a cichą i zimną kuźnią jego postać zachowała ruchliwość* (1, 5) – *У пейзажі світу, що відходить, серед решткою машин, нечинних механізмів, поміж заіржавілою сіялкою і холодною кузнею тільки його постава зберегла рухливість* (2, 7).

Поєднання раціональної й метафоричної емоційної оцінок із семантикою «неохайності», «злиденності» є показовим для опису будинків і в польських, і в українських селах: *Kilka budynków – ciężkich*

barek, liszajowatych i nędznych, uwieczonych w podróży donikąd, unieruchomionych na gigantycznej białej fali (1, 11) – *Кілька убогих запліснявілих будинків подібні на важкі баржі, приречені на подорож в нікуди, ув'язнені на гігантській білій хвилі* (2 13). *Ubóstwo, upadek, bieda, dezintegracja, zniszczenie* (злидні, занепад, убогість, розпад, руйнування) – це типові, звичні явища, які формують цілий синонімічний ряд для опису села в період кінця ХХ – початку ХХІ ст. Контекстуально їм протиставляються як незвичні (незвичні) і навіть неадекватні (недоречні) поодинокі *nowe, piękny* (нові, красиві) будівлі: *Dzieś tam w środku tego łańcucha domów stoi chałupa Władka, z lekka nadpróchniałe ogniwo ani lepsze, ani gorsze od innych. To raczej te nowe, białe, czasem dwupiętrowe wyglądają jakoś pysznie i niestosownie w poziomym pejzażu, który całkiem naturalnie zmierza ku upadkowi, w zgodzie z prawami erozji – góry, drzewa, chaty* (1, 14) – *Деся посередній цього ланцюга будинків стоїть Владекова хата – децю поморта ланка – не ліпша і не гірша від інших. Радше ті нові, білі, часом триповерхові виглядають якось пишно й недоречно у приземистому пейзажі, який цілком природно йде до занепаду в згоді із законами ерозії – гори, дерева, хати* (2, 16).

Найвищим виявом негативної оцінності будинків є іменник *brzydota* (укр. *потворність*), емоційність якого посилюють метафоричні вислови, наприклад: *Jego dom stał na końcu, dalej tylko las. Długie szarobure cielsko, kanciasta ryba, coś w tym rodzaju. Nic nie ostaniało jego brzydoty. Wielka ryba, wieloryb setki kilometrów od brzegu* (1, 55) – *Його дім стояв у самому кінці, далі тільки ліс. Довгий сіро-бурий корпус, кутаста риба, щось таке. Ніщо не прикривало його потворності. Велика риба, риба-кит за сотні кілометрів від берега* (2, 52). Як емоційно оцінний в оригіналі і перекладі функціонує епітет слова *дім* – *мертвий*, порівняймо: *No więc pokazali mi jego dom. Cały z nieotynkowanych pustaków, wszystko pod jednym dachem, wielki i martwy, oddzielony od szosy błotnistym majdanem, po którym nie szwendał się żaden kundel* (1, 55) – *Мені таки вказали його дім. Весь із нештукатуреної порожньої цегли, все під одним дахом, великий і мертвий, відділений від шосе заболоченим подвір'ям, на якому не швендяв жоден пес* (2, 53).

Негативну оцінність навколишнього світу посилюють топоніми з прозорою семантикою «занедбаності», «лиха» і в мові оригіналу, і в перекладі на українську мову: *Nie ma już kontrabandy, wszystkie truczizny na miejscu, więc Zalatywój najwyżej coś komuś zalała, spi u znajomych 68 i o świcie rusza dalej na wschód, by za dzieńdwa rozpocząć powrót drogami, którymi nie jeździ nikt: Czertyżne, Suczne, Spalona Polana – po domach zostały sklepione piwnice, zdziczałe sady, a powietrze jest gęste od duchów* (1, 67–68); *Вже немає контрабанди, все вже є тут, тож Залатай хіба щось комусь залає, переночує у знайомих і на світанку вирушить далі на схід, щоб через день-два повертатися дорогами, якими вже ніхто не їздить: Чертижне, Сучне, Спалена Поляна, – від домів залишилися тільки склепінчасті пивниці й здичавілі сади, а повітря густе від духів* (2, 64).

Негативна аксіологія з ядерною семантикою «занепаду», «руйнування» поширюється на всі реалії світу людини – автомобілі, магазини, дороги, навіть цвинтарі: *Na rusińskim cmentarzu ciernie tarniny oplataly krzyże, a umarli leżeli pod ziemią głusi i ślepi na świat* (1, 90) – *На українському цвинтарі колючий терен облітав хрести, а померлі лежали під землею глухі й сліпі до світу* (2, 85).

Алегорії, оксиморони посилюють негативну оцінність ще однієї реалії світу – пивних закладів, які обростають семантикою «забуття», «відчаю», «бруду»: *No więc Janek mógłby jak co dzień wejść do tego smrodliwego czyścica, do tego przedpokoju dnia następnego, zacząć rozmowę o wszystkim z kimkolwiek 32 i czekać, aż ktoś znudzony siorbaniem mętnego piwa zamówi flaszkę i ożywi nurt gadaniny, skieruje go w stronę najodleglejszych wspomnień albo w mgliste rozlewiska jutra* (1, 31–32) – *Отож Янек міг би, як щодня, зайти до цього смердючого чистилища, до цього передпокою дня наступного, почати з будь-ким розмову про все і чекати, поки хтось, знуджений сьорбанням каламутного пива, замовить фляшку і оживить пошук бачачки...* (2, 31). Ідея забуття продукує раціонально оцінні філософсько-афористичні вислови А. Стасюка про епоху зламу століть, які мають багато спільного і для поляків, і для українців: *Umysły nieskomplikowane na pewno lepiej radzą sobie z interpretacją rzeczywistości fali* (1, 7) – *Неускладнений розум найкраще дає собі раду з інтерпретацією реальності* (2, 9); *No więc dawał, ile chciał, i brał, ile mógł, przystosowując racjonalną filozofię do popędliwej natury człowieka* (1, 7) – *Тож він давав, скільки хотів, і брав, скільки міг, пристосовуючи раціональну філософію до імпульсивної людської природи* (2, 9).

Раціональнооцінний словник із семантикою «руйнування» переважає в описах сакральних цінностей суспільства – української церкви, польського костелу. Вдало увиразнюють аксіологію храму прислівники, прикметники, дієприкметники, описові конструкції *krzywy, podarty, krzywy, wzdęty, nie do poznania* (в українському перекладі: *криво, вирваний, кривий, роздутий, непізнаваний*), які характеризують предмети в церкві, порівняймо: *Oltarz stal kołlawo, wsparty o ścianę, ze wspaniałości nie pozostał nawet ślad. Tabernakulum z wyrwanymi drzwiczkami przypominało odrapaną skrzynkę. Części ikon, tych najważniejszych: Chrystusa, Matki Bożej, św. Mikołaja, nie było. Inne, te z wyższych szeregów ikonostasu, tonęły w ciemności, spęczniałe od wilgoci, trudne do rozróżnienia* (1, 44) – *Вівтар стояв криво, спертий об стіну, від його пишноти не залишилося й сліду. Дароносиця із вирваними дверцятками скидалася на обідрану скриньку. Частини найважливіших ікон – Христа, Богородиці, святого Миколая – не було. А ті, що у верхніх рядах іконостасу, губилися в мороці – роздуті від вологи, непізнавані. Всередині пахло, як у пивниці* (2, 42).

Визначниками емоційної оцінності храму є профанно-натуралістичні метафоричні порівняння, які контрастують з високими описами предметів сакрального світу, які зрозумілі для християнської традиції польської і української мов: *Więźba dachu,*

wysokie belkowanie dzwonnicy – wszystko spojone bez jednego gwoźdźca, na zamki, kolki i czopy – przypominały wnętrze starego żaglowca (1, 45) – *В'язання даху, високий каркас дзвіниці – все скріплено без жодного цвяха, замками, кілками і чопами – нагадували нутрощі старого вітрильника* (2, 43).

Тоталітарне минуле призвело до роздвоєння в оцінці самого поняття сакральності. У текстах оригіналу і в перекладі неоднозначне сприймання святості й гріха вияскравлюють оксиморони з раціональною аксіологією: *Ten kościół na wzgórzu, do którego przychodził w niedzielę, był świadectwem dualizmu świata. Można było doń wejść, obmyć się z przewin, by ponownie zanurzyć się w rzeczywistość, w której kategorii cnoty i grzechu były nieprzejrzyste, przenikały się nawzajem, zupełnie tak jak ciemność i światło przed pierwszym dniem stworzenia* (1, 13) – *Костел на горбі, до якого Юзек приходив щонеділі, був свідченням дуалізму світу. Можна було до нього зайти, очиститися від провин, щоби знову зануритися у реальність, в якій категорії чесноти і гріха були непрозорими, проникали одна в одну, як світло і темін перед першим днем сотворення* (2, 14–15).

Автор «Галицьких оповідань» вибудовує оцінні парадигми навколо показових для посттоталітарного суспільства явищ і на їхній основі формує «кольорову» аксіологію макросвіту. На основі анти тези і метафоричних образів іронічно представлено вигляд кіоска колись: *We wsi stał kiosk. Gdy w okolicy urzędował komunizm, ten największy szafarz szarości, buda wyglądała jak brudne akwarium, w którym unosiło się kilka szczotek do zębów, trzy rodzaje papierosów i biała znudzona twarz sprzedawczyni* (1, 16) – *У селі стояв кіоск. Коли тут панував комунізм – цей найголовніший ключник сірості, – буда виглядала як брудний акваріум, у якому виднілося кілька зубних щіток, три татунки сигарет і біле знуджене обличчя продавчині* (2, 18). *Szarość kiosku, szarość świata* (в українському перекладі: *сірість кіоска, сірість світу*) загалом у 90-ті роки ХХ ст. поступається розмаїтості відтінків кольорів, кожен з яких стає символом упізнаваності сакральних, спільних для польської і української традиції християнських цінностей, позитивна аксіологія яких іронічно нівелюється на тлі профанних дріб'язкових речей посттоталітарних реалій, порівняймо: *A teraz wygląda to tak, jakby kolejne stworzenie świata nie odbywało się w czasie i przestrzeni, ale w dziedzinie barw. Ta witryna jest najbarwniejszym miejscem w promieniu piętnastu kilometrów. Stare kobiety przystają, żeby popatrzeć, a w ich ciemnych, zapadniętych oczach zapalają się żółcie, lazur, siedem odmian czerwieni, złoto, srebro, błękit, zieleń, jakiej mieszkając tutaj przez lat siedemdziesiąt nigdy nie oglądały* (1, 16) – *А тепер це виглядає так, ніби чергове створення світу відбувалося не в часі і просторі, а в царині кольорів. Ця вітрина є найкольоровішим місцем у радіусі п'ятнадцяти кілометрів. Старі жінки зупиняються, щоби просто подивитися, і в їхніх темних запаланих очах відсвічуються такі кольори: жовтий, лазуровий, сім відтінків червоного, золотий, срібний, блакитний, зелений, яких з сімдесят років життя у цих*

місцях вони ніколи не бачили (2, 18). На прикладі деталей читач бачить зміну світоглядів, пріоритетів різних історичних періодів і, як наслідок, – руйнування моральних, етичних, естетичних, релігійних норм: *czystość, niewinność, miłość, miłosierdzie, nadzieja* (українською мовою: *чистоти, невинності, любові, милосердя, надії* тощо), наприклад: **Kolor biały** – *Similac Isomil – to czystość, radość, niewinność i wieczna chwala, to barwa szat Chrystusa na górze Tabor, to bisior ze świątyni Salomona. Niebieski* – *Blue Ocean Deodorant – to kolor Matki Boskiej, firmamentu i tak jak biel znaczą nieskazitelność. Czerwień* – *Fort Moka Desert – to kolor Ducha Świętego, który wznieca ogień miłości i zjawia się w postaci ognistych języków, to także kolor Męki Pańskiej, krzyża i tych wszystkich, którzy drogą wiary szli aż po przelanie krwi. Czarny* – *John Players Stuyvesant – to śmierć, żaloba, smutek i przeblaganie, ale też wzgarda świata, odrzucenie, ciemności, które tylko nadprzyrodzona jasność może rozproszyc. Zielen* – *Fa Fresh Creme and Soap – to kolor nadziei, bo szmaragdowa tęcza w Apokalipsie pojawia się na znak miłosierdzia Sądu (1, 16).* – **Білий колір** – “*Similac Isomil*” – це **чистота, радість, невинність** і нічна хвала, це колір Христових шат на горі Тавор, це перли зі святині Соломона. **Блакитний** – “*Blue Ocean Deodorant*” – це колір Божої Матері, небес, і так само, як і білий, він означає **непорочність**. **Червоний** – “*Fort Moka Desert*” – це колір Святого духа, який розпалює **вогонь любові** і з’являється у вигляді язиків полум’я, це також колір Господніх мук, хреста й усіх тих, котрі йшли дорогою віри аж до кровополиття. **Чорний** – “*John Players Stuyvesant*” – це **смерть, жалоба, смуток і блангання**, але й **гордина світу, відречення, темрява**, яку може розсіяти тільки надприродне світло. **Зелений** – “*Fa Fresh Creme and Soap*” – це колір **надії**, як смарагдова веселка в Апокаліпсисі з’являється на знак милосердя Страшного Суду (2, 18). Кольорова аксіологія світу увиразнює алегоричний образ *nowy świat* як *nowe Jeruzalem* (в українському перекладі) *нового світу* як *нового Єрусалиму*), який перебуває на роздоріжжі епох і культур.

Ядерне поняття «**час**». Його аксіологічна парадигма раціональна, побудована на виразних філософсько-екзистенційних узагальненнях в польській мові, які корелюють із засадами відповідної епохи України. *Час* означається епітетами із семантикою «невизначеності», наприклад: *No więc ten bezprzymiotnikowy Czas jest kuszący. Potrzeba porządku, nazwy, skutku i przyczyny dotyczy również imagacji* (1, 39) – **Оцей безприкметниковий час спокушає. Потреба порядку, назви, наслідку і причини стосується також уяви** (2, 38).

Час в умовах невизначеності життєвої шкали цінностей – *rowolny, przerywany, ciężki* (в українському перекладі: *повільний, уривчастий, важкий*). Раціональну семантику «повільності» актуалізують емоційнооцінні метафоричні вислови: *Czas w nich wugasa, erozja minut i lat ma smak wilgoci i butwienia – rzeczy podstawowych, smak końca i początku* (1, 58) – *Час у них зупиняється, ерозія хвилин і років має присмак вологості й плісняви – головний присмак кінця і початку* (2, 56).

Уповільнення часу часто виявляється в намаганні його *не помічати, уникати, не відчувати*. Емоційно-оцінним і в мові оригіналу, і в мові перекладу є метафоричний вислів *uśmierca czas* (дослівно перекладено: *умертвлювати час*): *Kolejnymi kieliszkami Józek uśmierca czas, dokonuje jakiejś zwariowanej sekcji, która obnaża ten wąty szkielecik, na którym rozpinamy wysiłki, osiągnięcia, plany i nadzieje* (1, 9) – *Черговими келишками Юзек умертвлює час, здійснює якийсь божевільний розтин, що оголює той вутлий скелет, на якому ми розвішуємо зусилля, досягнення, плани, надії* (2, 11). *Позбавлені пам’яті, позбавлені імені, позбавлені знання* люди мають відчуття *розірваності часу*. Показово, що всі оцінні мовні засоби часу логічно мотивовані, але контекстуально стилістично-емоційно забарвлені: *Zasypiał w łóżku i budził się, lecz nigdy nie przytrafiło mu się tamto: kilka chwil, gdy mimo lęku czuł, że czas pęł jak zetława tkanina, a on leci i leci w dół albo w górę pozbawiony imienia, pozbawiony pamięci i jej rewersu, czyli jakiegokolwiek obrazu przyszłości, pozbawiony wiedzy* (1, 115) – *Заснував у ліжку і прокидався, однак ніколи з ним не ставалося оте: кілька секунд, коли, попри переляк, він відчував, що час розірвався, як зотліла тканина, а він летить і летить униз або догори, позбавлений імені, позбавлений пам’яті і її повернення, тобто будь-якого обрису майбутнього, позбавлений знання* (2, 108).

Висновки та перспективи досліджень. Оцінність – категорія динамічна, універсальна і прямо пов’язана зі специфікою розвитку літературної мови, зі зміною суспільно-політичних і культурних умов життя суспільства. Аксіологічні орієнтири українського і польського народів близькі і взаємозрозумілі, оскільки цілком відповідають загальнолюдській усталеній аксіологічній шкалі цінностей. Мова перекладу за допомогою синонімів, епітетів, метафор, прецедентних висловів вдало передає парадигму оцінності образів мови оригіналу Анджея Стасюка в «Галицьких оповіданнях»: людини, її навколишнього світу, тоталітарної дійсності, нового світу, часу тощо.

Аксіологічні засоби мови перекладу, як і мови оригіналу, виразно негативно-емоційні й психологічні.

Засобом формування, увиразнення раціональної оцінки є мовні одиниці переважно з інтелектуальної сфери мовомислення. Слова-символи посилюють позитивну оцінку духовних загальнолюдських цінностей, зокрема родинних зв’язків. Одним із визначальних критеріїв формування аксіологічної шкали оповідань є естетична довершеність семантичного, змістового наповнення мовних одиниць – лексем, висловів, метафор, порівнянь, які часто є дослівним перекладом з польської мови і водночас є семантично прозорими для українського читача.

Перспективи досліджень мови польської літератури, перекладеної українською, вбачаємо у розширенні жанрової специфіки художніх текстів у зіставленні різних часових періодів в історії обох літературних мов, в аналізі парадигм оцінності з урахуванням особливостей семантики і стилістики мови-оригіналу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е. Функциональная семантика оценки. Москва : Наука, 1985. 438 с.
2. Иваненко С. Поліфонія тексту. Київ : Видавничий центр КДЛУ, 1999. 590 с.
3. Іщенко Н. Оцінні складові конотації: оцінний компонент у структурі слова і оцінне значення. *Lingua Montenegrina*. Cetinje, 2018. God. XI, sv. 1, br. 21. С. 83–88.
4. Калустова О. М. Мова перекладу та перекладна мова. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74394/26>
5. Сорока Т. Особливості полісемантичної структури аксіономенів сучасної англійської мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород, 2015. Т. 13. С. 187–199.
6. Baker M. Réexplorer la langue de la traduction: une approche par corpus. *Meta*. 1998. Vol. 43. N 4. P. 482–496.
7. Malmkjer K. Love they Neighbour: Will Parallel Corpora Endear Linguists to Translators? *Meta*. 1998. Vol. 43. N 4. P. 534–541.
8. Mikoiajczuk A. Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuj z klasy semantycznej GNIEWU, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 2229. *Język a kultura*. Wrocław, 2000. T. 14. S. 111–123.
9. Nowakowska-Kempna I. Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć. Katowice : Uniwersytet, 1986. 338 s.
10. Puzynina J. O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów. *Biuletyn PTJ*. 1986. C. 121–128.
11. Fix U. Kommunikativ adaguat' – 'stilistisch adaguat'. Zu Problemem, Kategorien, Kriterien der Redebewertung. Dissrtation (B) zur Erlangung des akademischen Grades doctor scientiae philosophiae. Halle-Wittenberg : Martin-Luther-Universität, 1988. 567 S.
12. Wierzbicka A. Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York : Oxford University Press, 1997. 454 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Andrzej Stasiuk. Opowieści galicyskich. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/Opowieści%20galicyskie.pdf>.
2. Стасюк А. Галицькі оповідання. Львів : Видавництво старого лева, 2014. 120 с.

REFERENCES

1. Volf, E. M. (1985). Funkcionalnaya semantika ocenki [Functional Semantics of Evaluation]. Moskva: Nauka [in Russian].
2. Ivanenko, S. (1999). Polifoniia tekstu [Polyphony of the text]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KDLU [in Ukrainian].
3. Ishchenko, N. (2018). Otsinni skladovi konotatsii: otsinni komponent u strukturi slova i otsinne znachennia [Evaluative components of connotation: evaluative component in word structure and evaluative meaning]. *Lingua Montenegrina*. Cetinje, XI, 1 (21), 83–88 [in Ukrainian].
4. Kalustova, O. M. Mova perekladu ta perekladna mova [Target Language and Translational Language]. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74394/26> [in Ukrainian].
5. Soroka, T. V. (2015). Osoblivosti polisemantichnoyi strukturi aksionomeniv suchasnoyi anglijskoyi movi [Features of the polysemantic structure of axionomes of modern English]. *Suchasni doslidzhennya z inozemnoyi filologiyi*, Uzhgorod, 13, 187–199 [in Ukrainian].
6. Baker, M. (1998). Réexplorer la langue de la traduction: une approche par corpus. *Meta*, 43 (4), 482–496 [in French].
7. Malmkjer, K. (1998). Love they Neighbour: Will Parallel Corpora Endear Linguists to Translators? *Meta*, 43 (4), 534–541
8. Mikoiajczuk, A. (2000). Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuj z klasy semantycznej GNIEWU. *Acta Universitatis Wratislaviensis* No 2229. *Język a kultura*. Wrocław, 14, 111–123 [in Poland].
9. Nowakowska-Kempna, I. (1986). Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć. Katowice: Uniwersytet [in Poland].
10. Puzynina, J. (1986). O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów. *Biuletyn PTJ*, 121–128 [in Poland].
11. Fix, U. (1988). 'Kommunikativ adaguat' – 'stilistisch adaguat'. Zu Problemem, Kategorien, Kriterien der Redebewertung. Dissrtation (B) zur Erlangung des akademischen Grades doctor scientiae philosophiae. Halle-Wittenberg: Martin-Luther-Universität [in German].
12. Wierzbicka, A. (1997). Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York: Oxford University Press